

LINGVOKULTUROLOGIYA TUSHUNCHASI VA UNING XUSUSIYATLARI**Pulatova Dilafruz Toxirjonovna***Andijon davlat chet tillari instituti**Fransuz tili nazariyasi va amaliyoti**kafedrasida o'qituvchisi**e-mail: dilafruzpulatova0913@gmail.com*

Annotatsiya: ushbu maqolada tilshunoslikning asosiy yo'nalishi hisoblangan lingvokulturologiya tushunchasi haqida mulohazalar yuritilgan. Uning kelib chiqishi, predmeti shuningdek, tilshunoslik va madaniyatshunoslikning o'zaro bog'liqligi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, madaniyat, leksika, lakuna, lingvistika, til

Annotation: this article discusses the concept of linguoculturalology, which is considered the main direction of linguistics. Its origin, subject, as well as the relationship between linguistics and cultural studies are studied

Keywords: linguoculturalology, culture, lexicon, lacuna, linguistics, language

Bizga ma'lumki zamonaviy tilshunoslikka dunyo bo'ylab yangi sohalar kirib kelmoqda. Sotsiolingvistika, matn lingvistikasi, genderlingvistika, kognitif lingvistika, lingvokulturologiya shular jumlasidandir. Madaniyat tushunchasi esa bundagi muhim tushuncha xisoblanadi. Madaniyat so'zi ko'p ma'noga ega. Soha adaboyotlarida bu so'zning 400 dan ortiq tariflari mavjud. Bizga ushbu so'z asosiy ma'nosida uchraydi. Lingvokulturologiya fani til va madaniyatning almashuv aloqalari bilan shug'ullanadi.

So'nggi yillarda til va madaniyat masalalarini lingvokulturologiya fani atroficha o'rganishga kirishdi. V. V. Vorobevning yozishicha, "bugungi kunda lingvokulturologiyani muayyan yo'l bilan saralangan madaniy qadriyatlar majmuini o'rganadigan, nutqni yaratish va uni idrok qilishdagi jonli kommunikativ jarayonlarni, lisoniy shaxs tajribasini, va milliy mentalitetni tadqiq etadigan, olam manzarasining lisoniy tasvirini tizimli ravishda beradigan, ta'limning bilim olish, tarbiyaviy va intellektual vazifalarining bajarilishini ta'minlaydigan yangi filologik fan sifatida qayd qilish mumkin. Demak, lingvokulturologiya madaniyat va tilning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'sirini va bu jarayonni lisoniy va nolisoniy (madaniy) birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandır"¹. Lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Lingvokulturologiyaning obyekti - madaniyat va tilning o'zaro aloqasi, o'zaro ta'sirini bir butunlikda tadqiq qilishdir. Lingvokulturologiyaning predmeti madaniyatda

¹ Воробьев В.В.О статусе лингвокультурология // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков Т.2.-Братислава, 1999.- С. 125-126

ramziy, obrazli, metaforik ma'no kasb etgan va natijalari inson ongida umumlashtirilib mif, afsona, folklor va diniy diskurslarda, poetik va prozaik badiiy matnlarda, frazeologizmlarda, metaforalarda va ramzlarda aks etadigan til birliklari sanaladi. Bunda muayyan lingvokulturologik birlik bir paytning o'zida bir qancha semiotik tizimlarga tegishli bo'lishi mumkin: ma'lum bir odat frazeologizmga, maqolga, matalga aylanishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, uning alohida lingvokulturologik birliklardan tashkil topgan bir qancha predmetlarini ko'rsatish mumkin. Ular quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Muqobilsiz leksika va lakunalar. Har qanday til yoki dialektda boshqa tilga bir so'z bilan tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar mavjud bo'ladi. Bunday so'zlarga muqobilsiz leksika deyiladi. Muqobilsiz leksika muayyan xalq madaniyatiga xos hodisalarni aks ettiradi. u ko'pincha mahalliy xalqqa xos pul, masofa-uzunlik birliklari, ro'zg'or ashyolari, kiyim-kechak, vegulik-ichkilik va boshqa tushunchalarni anglatadigan so'zlardan tarkib topadi. Muqobilsiz leksika boshqa tilga o'zlashtirilganda ularga ekzotik leksika (ekzotizmlar) deyiladi. Ekzotizmlar va etnografizmlar o'zga madaniyatning ramzi sanaladi. Jumladan, spiker, kriket, shilling - Angliya; sakuta, geysa, sake - yapon madaniyatining belgilarini assotsiatsiyalaydi. O'zbek madaniyatining belgilarini palov, patir, sumalak, ko'rpacha va boshqa so'zlarda ko'rish mumkin. Bir tildagi so'z boshqa tilda muqobilini topa olmagan o'rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi. Lakunalar (lot. lacuna - bo'shliq, chuqurlik, cho'nqir joy) - matnda bo'sh qolgan, tushib qolgan joylardir.

2. Mifologiyalashtirilgan til birliklari. Bular arxetiplar va mifologemalar, udumlar va rivoyatlar, taomillar va urf-odatlar sanaladi. Har bir aniq frazeologizm da butun boshli bil mif emas balki mifologema aks etadi. Mifologema - bu mifning "bosh qahramoni", uning muhim personaji yoki vaziyati bo'lishi va u mifdan mifga o'tishi mumkin. Mifning asosida odatda arxetip yotadi. Arxetip - individlar ongida paydo bo'ladigan va madaniyatda tarqaladigan turg'un obrazdir.

3. Tilning paremiologik (maqol va matallat) fondi. Tilning paremiologik fondini xalq durdonalaridan tuzilgan va uning madaniyatidan mustahkam o'rin olgan javohir sandig'i deyish mumkin. Ma'lumki, maqol va matallar folklorshunoslikda janr matnlari sifatida keng o'rganilgan. Ularni tilshunoslikda, xususan, lingvokulturologiyada o'rganish endi boshlanmoqda. Pragmatik nuqtayi nazardan maqollar turli maqsadlarda, jumladan, ayni maqol kesatish, yupatish, o'git berish, maslahat berish, ogohlantirish, tahdid qilish va boshqalarda qo'llanishi mumkin. Biroq har qanday maqol va matal ham lingvokulturologik tadqiqotlarning predmeti bolavermaydi. Bu o'rinda faqat muayyan xalq yoki etnosning tarixi, madaniyati, turmushi, ma'naviyati va hokazolari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan maqol va matallar o'rganilishi lozim bo'ladi.

Bir-biridan farq qiladigan turfa yo'nalishlarning mavjud bo'lishiga qaramay, zamonaviy lingvokulturologiyaning predmeti ikki xil kod bo'lgan til va madaniyatning

o'zaro ta'sirida shakllanadigan lisoniy belgilarning madaniy semantikasini o'rganishdan iborat. Lingvokulturologiya va madaniy lingvistika bir biridan tajriba metodlari va tajriba predmetlarida farq qiladi. Lingvokulturologiyani 3 ta tarif asosida solishtiramiz:

-u madaniyat va tilning o'zaro ta'sirlarini tekshiradigan murakkab ilmiy intizomdir va bu jarayon subyektlarining yaxlit tuzilishi sifatida ularning lingvistik va ekstralingvistik mazmuni birlikda ko'rib chiqiladi;

-lingvokulturologiya etnolingvistikaning til va madaniyatning o'zaro muvofiqligi va o'zaro sinxron tasirlarini tekshiradigan va tasvirlaydigan bir qismidir;

-tilshunoslik va madaniyatshunoslik o'rtasida chegarada paydo bo'lgan va mustaqillikka intiluvchi bu fan tilda aks etgan va qayd etilgan madaniy hodisalarni tadqiq qiladi. U manaviy madaniyat orqali til faktlarining tarixiy va hozirgi faktlariga nazar soladi. Zamonaviy lingvokulturologiya hali toliq metodologik bazaga ega emas. Odatda, rus lingvokulturologlari lingvokulturologiya metodologiyasini tilshunoslik metodologiyasi bilan bog'lashadi. Lingvokulturologiyaning metodlari til va madaniyatning o'zaro aloqasini tahlil qilishda foydalanadigan tahliliy amallar va tadbirlar yig'indisi sifatida ko'rsatiladi.

Lingvokulturologiya fanning integrativ, ya'ni kulturologiya, tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiya tadqiqotlari natijalarini o'zida mujassamlashtirgan sohasi bo'lgani uchun ham unda "til va madaniyat" markazi atrofida to'plangan qator bilish metodlari va yo'nalishlari qo'llaniladi. Lingvokulturologik tahlil jarayonlarida kulturologiya va tilshunoslik metodlaridan tanlab foydalaniladi.

Lingvokulturologiya-maxsus fan sohasi sifatida zamonaviy tilshunoslikda bir qancha sermahsul tushunchalarni keltirib chiqardi: lingvokulturema, madaniyat tili, madaniy matn, madaniyat konsepti, submadaniyat, lingvomadaniy paradigma, madaniy universalisa, madaniy salohiyat, madaniy meros, madaniy an'analar, madaniy jarayon, madaniy ko'rsatmalar va hokazo. Shuningdek, lingvokulturologiyaning asosiy tushunchaviy apparatiga mentalitet, mentallik, taomil, rasm-rusumlar, madaniyat doirasi, madaniyat turi, tamaddun, majusiylik va boshqalar kiradi. Mazkur tushunchalardan eng muhimlari madaniy sema, madaniy fon, madaniy konsept va madaniy konnotatsiya bo'lib, ular madaniy informatsiyaning til birliklari vositasida ko'rsata oladi. Lingvokulturologiyada madaniyat konseptlari alohida tadqiq etiladi. Madaniyatning asosiy konseptlari jamoaviy til ongida muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniyat - jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. XVIII asrdan e'tiboran, kultura so'zi bilan insonning faoliyati, uning aniq bir maqsadga yo'nalgan fikrlashi tufayli yuzaga kelgan barcha narsalar tushunila boshlangan. Biroq mazkur so'z dastlab "insonni tabiatga ta'siri, inson manfaatlarini yo'lida tabiatni o'zgartirish, ya'ni yerni ishlash ma'nosida qo'llanilgan. Kultura - ijtimoiy-gumanitar bilishning fundamental

tushunchalaridan biri sanaladi. Mazkur so'z XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy termin sifatida iste'molga kirgan.

Shunday qilib, lingvokulturologiya jonli milliy tilda va til jarayonlarida namoyon bo'ladigan moddiy va ma'naviy madaniyatni o'rganadigan ijtimoiy fandır. U tilni madaniyatning yaratilish vositasi, rivojlanishi, saqlanishi va namoyon bo'lishidek eng muhim vazifasini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmonova Sh., «Lingvokulturologiya» T. 2019
2. Saidova M., Kuviev U., «Lingvokulturologiya» uslubiy qo'llanma Namangan, 2017
3. Воробьев В.В. «Лингвокультурология в системе гуманитарного знания» Тверст, 2019
4. Анарбоева, И. О. (2023). Такрорий номинация тил ифода бирликлари вариативлигини шакллантирувчи восита сифатида. Theory and analytical aspects of recent research, 2(13), 249-251.

Internet saytlari:

1. Google.uz
2. Wikipediya.uz
3. Ziyonet.uz